

Даница М. Јеротијевић¹

Филолошко-уметнички факултет, Универзитет у Крагујевцу

ПРЕВОД КАО ПСИХОЛИНГВИСТИЧКИ ПРОЦЕС – ПРИМЕР: ПРЕВОД ОРВЕЛОВОГ РОМАНА 1984.

Рад има циљ да на основу теоријских разматрања, али и практичне анализе примера, покаже да превођење не представља пуко лингвистички, већ, напротив, сложени психолингвистички процес. Иницијална претпоставка је да интерпретација исказа или текста, ма колико тежила објективности и разматрању свих фактора, суштински остаје субјективни процес. У теоријском делу рада приказана су најважнија филозофска и психолингвистичка становишта о процесу превођења, а затим се упоредо анализирају примери из оригинала и два српска превода Орвеловог романа 1984.

Кључне речи. процес превођења, интерпретација, психолингвистика, преводни еквивалент, адекватан превод

1. Увод

1.1 О потреби превођења и обучавања преводаца говори се још од библијских дана, јер се у Старозаветној Књизи пророка Данила помиње да постоји потреба савладавања халдејског језика, како би се користио на краљевом двору (Стари завет, Дан. 1: 4). Транслатологија као наука о превођењу почиње да се развија после Другог светског рата, а велики успех доживљава у осамдесетим годинама 20. века и од тада њен развој неумитно тече. Превођење, а са њим и теорија превођења, поред лингвистике, обухвата и бројне друге науке попут књижевности, историје, антропологије, психологије, па чак и економије. Главни задатак психолингвистике као науке јесте да проучи когнитивне процесе који леже у основи разумевања и стварања језика, и какав утицај на њих може имати културно окружење.

1.2 Циљ овог рада јесте да прикаже колико су заправо лингвистика и психологија, првенствено, али и друге науке, међусобно испреплетане у преводу и који све то психолингвистички фактори могу утицати на ефикасност преводиоца и адекватност његовог превода. Такође се на примеру два различита превода романа Џорџа Орвела 1984. на српски језик, по-

1 danicajerotijevic@gmail.com

казује како различити преводиоци могу другачије интерпретирати један те исти текст.

2. Филозофски осврт на превод као психолингвистички процес

На почетку филозофске мисли, Аристотел је говорио да изговорена реч представља менталну слику стварног света, а писана реч представља њен симболички приказ, те је самим тим језик заправо слика стварности.

Како је комуникација зависна од ванјезичких фактора и намере коју пошљалац поруке жели да пренесе, главни проблем представља декодирање поруке, односно интерпретација исказа. Погрешна интерпретација свакако доводи до неадекватног превода, па је тако познавање херменеутике, као науке о тумачењу текста, јако значајно за теорију превођења. Херменеутичар, Гадамер, сматрао је да постоји нераскидива веза између језика и људског постојања, па ни интерпретација никада не може бити сасвим објективна (Gadamer 2008: 3-87). Језик допире до људи заједно са значењем, интерпретацијом и разумевањем света, и не може бити потпуно ослобођен предрасуда. Гадамер такође каже да језик није оруђе којима се људи користе да представе свет препун значења, већ језик сачињава људску стварност, те је немогуће да појединац једноставно изађе из језика и посматра га са неке објективне тачке гледишта.

Шлајермахер верује да у лингвистичку анализу и разумевање треба укључити интуицију и емпатију (Šlajermaher 2003: 14-48). Преводац мора да сагледа и дух језика на коме аутор пише, али и ауторов начин размишљања, уверења и нарав, а превод мора својим читаоцима пружити исто што је оригинал пружио својим читаоцима, тј. да сачува истоветност естетског доживљаја, јер ће читалац превода у супротном бити у великој мери ускраћен. Познати немачки филозоф иде толико далеко да тврди да преводилац у појединим тренуцима мора аутора познавати боље него што сам аутор познаје себе, јер интерпретација наглашава скривене мотиве и поступке. Процес разумевања није пуко декодирање, већ он има своју граматичку, али и психолошку страну. Граматика одређује структуру и природу текста, док психолошки моменат помаже преводиоцу да реконструише ауторове имплицитне мотиве и претпоставке. Шлајермахер такође сматра да не постоји објективан превод, лишен мисли и осећања преводиоца.

По Дилтају, значење проистиче из пишевог погледа на свет, на који утичу историјски период и друштвене околности (Rickman 1979: 109-122). Интерпретација значења текста или израза појединца зависи од вредности које намеће дати временски период, као и планови и искуства писца, односно говорника. Разумевање се креће кружном путањом, од биографије пошљалоца поруке до културно-историјских дешавања и назад, док је интерпретација систематска примена разумевања на текст, јер сагледава свет у коме је настао и проналази место тексту у том свету.

Штајнер сматра да изговорена и писана реч носе са собом обележја времена, простора, друштвених прилика, заједнице и културе говорника или писца (Henry 2001: 1-3). Чак и на најједноставнијем комуникативном нивоу није сам исказ најинтересантнији, већ оно што је остало неизречено, али кроз контекст ипак разумљиво. Овај филозоф супротставља два гледишта, једно по коме постоје језичке универзалије и омогућавају превод, и друго по коме међу језицима постоје непремостиве разлике, а самим тим и разлике у начинима размишљања људи који њима говоре, па онемогућавају превод. Иако тврди да се ретко срећу у екстремном облику, Штајнер је ипак ближи другом гледишту (Henry 2001: 1-3).

Поменуто становиште највише подсећа на Хумболтов став да је језик деловање духа једне нације (Humbolt 1988: 108-124) и да се кроз језик изражава специфични поглед на свет народа који тим језиком говори, па је превод суштински немогућ. За наше разматрање је битно поменути да је још у 19. веку творац теорије *Weltanschauung-a* говорио да у сваком језику постоји унутрашња језичка форма (*innere Sprachform*), психолошко устројство које претходи свакој артикулацији (Humbolt 1988: 142-149). Мишљење и језик су, по њему, у нераскидивом јединству, јер је „језик творбени орган мишљења“ (Humbolt 1988: 15). Језик гради идентитет човека и има формалну тежњу да преточи материју у форму мисли; разум ствара јединство појма, а том процесу одговара јединство речи као осетно, чулно. На сличан начин размишљали су Сапир и Ворф градећи своју хипотезу о језичком релативизму. Ипак, супротно мишљење изразиће Валтер Бенџамин, у свом есеју *Die Aufgabe des Übersetzers* из 1923. године, где каже да је превод ипак могућ, чак неопходан, јер су језици међусобно сродни са изворним језиком, кога он назива „чистим језиком“ (Bartolini 2004: 2-9).

Јакобсон, у односу на Хумболта, такође има потпуно другачији приступ. Он сматра да постоје три врсте превода: интралингвални (унутар једног језика, нпр. парафразирање), интерлингвални (између два језика) и интерсемиотички (између два знаковна система, али спада у интралингвалне, услед једносмерности и невербалности) и да је превод увек могућ, јер преводац, уколико нема дословног еквивалента, мора пронаћи неки други одговарајући начин да пренесе дато значење, нпр. позајмљеницама, неологизмима, окационализмима, перифразом итд. (Jakobson 1959: 232-239).

Квин заступа становиште да се о преводу може говорити једино у односу на свеукупни контекст, да преводац мора имати у виду да је изворни говорник могао употребити и друге реченице, тј. могао је и на други начин изразити дату мисао (SEOP Quine 2010: 6). Да би то било могуће, преводац свакако мора ваљано овладати како матерњим, тако и језиком на који преводи. Међутим, и када се све поменуто узме у обзир, и даље ће превод карактерисати одређена доза неодређености, јер је немогуће приписати јединствено значење речима и реченицама. Код Квина постоји свест о добром и лошем преводу, али дате квалификације

представљају само периферни аспект његове филозофије превода. Неодређеност интерпретације исказа, како тврди овај филозоф, постоји чак и код говорника истог језика, па и једног те истог говорника, јер исти човек може другачије сагледати неки свој исказ у различитим раздобљима живота.

Конечно, за Витгенштајна, језичка игра превода личи на математичко решавање проблема, јер, током интерпретације, преводилац прелази са једног нивоа мисли на други, примењујући како лингвистичка, тако и нелингвистичка, тј. психолошка правила (Gorlée 1994: 87-113). Свет се огледа у језику, а сваки исказ је тако слика стварности, као што нотни запис представља музичко дело, и уколико се примене адекватна правила, може се превести сваки симбол или знак.

3. Иншерпретација значења у процесу превођења

3.1 У различитим ситуацијама људи различито користе речи у зависности од комуникативне намере или циља који желе да постигну. Стога слушаоци или читаоци морају знати да препознају нијансе у значењу које дате речи са собом носе, и да разумеју контекст у ком се јављају, како би могли адекватно да разумеју говор или писани текст. Исти задатак предстоји и преводиоцу. Комуникација је заправо индивидуално маркирана, јер зависи од тога како ће се интерпретирати порука, а сам преводилац је у ствари прималац поруке. Он мора обратити пажњу на разлику између денотације, као основног значења неке речи, и конотације, која са собом носи све додатне семе помоћу којих једна реч добија разна евалуитивна, културно-специфична, идеолошка или емотивна обележја (Hatzidaki 2007: 14). Превод мора бити естетски еквивалентан, односно, једнако вредан оригиналу, што значи да читалац превода мора имати исти естетски доживљај који је имао читалац оригинала.

3.2 Одавно је превазиђено мишљење да је превођење само преношење текста из изворног језика на језик циљ. Ваљана интерпретација текста или исказа има пресудну улогу у проналажењу адекватног превода, али у интерпретацију не спада само тумачење употребљених језичких јединица, већ и свеукупно сагледавање ванјезичких, тј. културних и историјских образаца говорника датог језика. Суштинско познавање језика ипак није сасвим довољно, морају се познавати културолошки обрасци и начини сагледавања стварности, јер да је само језик потешкоћа, механичко превођење би било сасвим прецизно и довољно. При интерпретацији текста или исказа најлакше је протумачити и наћи еквивалент за оно што је експлицитно изражено, али, прави проблем се јавља када треба сазнати оно скривено, имплицитно, што је аутор испустио или намерно изоставио. У наведеном случају само познавање свеукупног контекста може да помогне. Без обзира на то колико се у процесу превођења сагледавају различити аспекти једног језика, интерпретација *de facto* остаје производ менталне активности, духовног стања, културне позадине и сагледавања света појединца који преводи, а самим тим је неизбежно у извесној мери

субјективна. Та субјективност проистиче из потребе преводиоца да процес превођења спроведе онако како сматра да је најбоље. Пре, за време и после процеса превођења преводилац испољава субјективност кроз одабир, разумевање и тумачење оригиналног текста, али и кроз усвојену стратегију превођења. Многе теорије превођења стављају нагласак на преводиоца као централног чиниоца и на његову субјективност. Међутим, ваља раздвојити субјективност превода и преводиоца, јер је преводилац само један од чинилаца у процесу превођења, поред читаоца и аутора.

3.3 Спољашњи свет, људска психа и превод налазе се у односу међусобне зависности. Различите спољне околности утичу на човекова схватања, расположења и активности, стога тако изазвана психичка стања утичу на менталну способност и расуђивање појединца, а самим тим и на процес интерпретације исказа или текста. Како би комуникација на два или више различитих језика била могућа, преводилац мора овладати когнитивним, лингвистичким, али и етичко-културним вештинама, а све то време изложен је различитим утицајима спољне средине и атмосфере у којој се налази док преводи (Valero-Garcés 2005: 1-5). С обзиром да природа преводилачког посла подразумева сагледавање много различитих аспеката, како лингвистичких тако и екстралингвистичких, преводилац мора поседовати јаку емотивну и психичку стабилност, како би све задатке успешно обавио до краја. У појединим ситуацијама преводилац и аутор дела које се преводи могу делити, не само језик и културу, већ и земљу порекла, обичаје, историјске недаће, етничку групу, понекад чак и годиште, пол, слична животна искуства, те се може десити да се преводилац саосети или на неки начин повеже са аутором, па је у датим тренуцима тешко успоставити непристрасни и неутрални однос који ће преводиоцу омогућити да објективно размотри све аспекте и изабере адекватно решење за превод.

3.4 Психолошки експерти кажу да приликом превођења треба обратити пажњу на три групе фактора: личне, ситуационе и контекстуалне (Valero-Garcés 2005: 1-5). Лични фактори се односе на образовање, тип личности, професионалну обуку, посвећеност послу итд., док у ситуационе факторе спада атмосфера и услови радне средине. Стално присуство трауме или психолошког притиска свакако може имати негативне последице на исход превођења. Тематика текста, културна позадина аутора и временски рок за који треба завршити превод, утичу на преводиоца и спадају у контекстуалне факторе. Последице утицаја поменутих фактора видљиве су на физиолошком, когнитивном и афективном нивоу. Поједине особе могу поседовати све потребно лингвистичко и екстралингвистичко знање, али да физиолошки не буду у стању да то знање примене, јер не могу да се изборе са разним ометајућим факторима из спољне средине, док други лако савладавају спољне препреке, али не поседују довољно релевантних језичких и ванјезичких информација (Hatzidaki 2007: 18-19).

3.5 Неки аутори дефинисали су елементе који спадају у преводилачку компетенцију (Hejwowski 2004: 154): познавање језика изворника и језика на који се преводи, способност да се различите структуре прилагоде на основу њихове релативне сличности, познавање културе говорника оба језика, опште и специјализовано знање, комуникативне вештине, проницљивост у потрази за значењем, познавање теорије превођења и посебне способности и особине личности.

4. Превод као психолингвистички процес

Процес превођења суштински има три фазе: пријем исказа на језику изворнику, следи замена, и на крају испорука исказа на језику циљу, и у тој обради података учествују милијарде неурона (Wei 2002: 1-4). Када мозак прими сигнал из изворног језика, стимулише се одговарајући део кортекса, затим се дати сигнал спаја са постојећим сигналом из језика на који се преводи, и на крају се диференцијацијом ћелија у релевантном кортексу испоручује првобитни сигнал, али на језику циљу. Феномен *прекључивања кода* (енгл. *code-switching*) један је од најважнијих у превођењу, преузет је из лингвистике, а односи се на систематску замену речи или израза између два или више језика. Дешава се понекад да особе, иако поседују завидну компетенцију на матерњем и страном језику, нису способне да обаве процес прекључивања кода. Разлог лежи у томе што стимулисани неурони не могу да покрену ћелије из једног дела кортекса у други, тако да ни чисто психолошки гледано, лингвистичка компетенција не подразумева компетенцију у процесу превођења. Још један врло битан психолошки фактор јесте пажња и дистрибуција пажње. Неретко се дешава да због преморености и привременог одсуства пажње, особа не може да се присети речи или израза, које је у нормалним околностима знала. Зато преводилац мора бити обучен да правилно дистрибуира пажњу (Wei 2002: 1-4). Важну улогу такође имају краткорочна и дугорочна меморија. Тек пристигле информације привремено се чувају и обрађују у краткорочној меморији, док дугорочна меморија обезбеђује све оне додатне трајно ускладиштене језичке и ванјезичке информације (Hatzidakis 2007: 18). Када се створи одговарајућа ментална репрезентација, процесуирани материјал се брише из краткорочне меморије како би се омогућио приступ другим информацијама.

Док обрађује текст, преводилац истовремено барата са два кода – вербално-логичким и конкретно-имагинарним, што је последица људске физиологије, тачније две мождане хемисфере (Zasyekin 2010: 225-226). Свака од хемисфера обавља своје функције, лева је задужена за језик, концептуализацију и вербално-логично, тј. рационално размишљање, док је десна задужена за конкретније функције, нпр. емоционалне информације, тј. слике које прате вербалне информације. Сваки непрецизан избор преводиоца може умањити естетски доживљај читаоца, тако да, што је веће преклапање менталног склопа аутора и преводиоца, то ће превод бити успешнији (Zasyekin 2010: 232-233).

5. Симултани превод као психолингвистички процес

Код симултаног превода, преводилац преноси поруку чим је формулише кад је чује из језика изворника, док пошљалац поруке непрекидно говори. Поменути тип превода одвија се у екстремним околностима брзином коју контролише неки спољашњи фактор (Chernov 1994: 159 – 153). У теорији информације постоји појам *предвиђања вероватноће*, који су касније усвојиле лингвистика и психолингвистика, а уједно је то и један од најважнијих психолингвистичких процеса у симултаном преводу. Предвиђање вероватноће могуће је једино ако се текст схвати као динамични и еволутивни процес, као константни ток, а никако као коначни и завршени текст. Динамичност текста заправо омогућава како процес предвиђања, тако и процес дисамбигуације поруке. Током симултаног превода, тј. за време декодирања поруке, преводилац пролази кроз динамични и кумулативни процес постепеног разумевања. Тада његова когнитивна активност користи све релевантне лексичке, морфо синтаксичке и ванјезичке информације, како би формирао пропозициону и семантичку структуру поруке. Стога ће, подвесним проценама вероватноће, преводилац бити у могућности да закључи у ком ће се смеру кретати смисао поруке, односно, како ће се развијати значење или говорникове намере (Chernov 1994: 159 – 153). Каснији процеси ће свакако потврдити или негирати раније формиране хипотезе, с тим што ће погрешна хипотеза успорити процес превођења. Треба имати у виду да симултани преводиоци углавном унапред добијају потребни материјал, а такође се за такав посао бирају заиста компетентне особе које подједнако познају обе комуникативне ситуације, тј. и матерњи и страни језик, какви су нпр. билингвални говорници.

6. Психолингвистичке методе посматрања процеса превођења

6.1 Како је сам језик динамичан, стално се мења и прихвата новине, тако се и сам чин стварања превода мора схватити као динамични процес, а никако као статични поступак преношења информација из једног језика у други. Завршеном преводу претходи наравно процес превођења, а у основи тог процеса леже извесне преводилачке стратегије, прецизније, начини решавања проблема у преводу, у које се, нажалост, нема директан увид. Стратегије у преводу састоје се од препознавања проблема на почетку, а завршавају се решавањем проблема или закључком о нерешивости, док се у међувремену одвијају бројни други ментални процеси (Lörscher 1996: 26-32).

6.2 Циљ истраживања процеса превођења јесте превасходно дескриптиван, а не прескриптиван. Главна тежња је сазнати шта се заправо дешава у глави преводиоца, дакле, како преводи, а не како би требало да преводи (Lörscher 1996: 26-32).

Иако је менталне процесе, као што је нпр. поменуто прекључивање кода, који се одвијају приликом превођења, немогуће директно

посматрати, ипак, постоје неке технике и методе које се користе при посматрању активности преводиоца (Lauffer 2002: 61-64). Једна од метода је тзв. *Размишљање наглас* (енгл. *Think-Aloud Protocol (TAP)*), где се од преводиоца очекује да вербализује све што му пада на памет док обавља преводачки задатак, док се то снима, касније транскрибује и анализира. Међутим, поставља се питање да ли се заиста ментални процеси могу вербализовати и у коликој мери је дата ситуација идентична ситуацији где преводац у тишини преводи неки текст. Други метод је непосредно посматрање уз помоћ видео камере, где се пажња обраћа на гримасе, мимику и телесне покрете, који могу да укажу на неке когнитивне процесе. Компјутерско посматрање представља још једну методу и то уз помоћ програма *Translog*, који бележи укупан број карактера, временски период потребан за преводње неког сегмента текста, број консултација електронског речника итд., и *Camtasia*, који снима цео монитор. Коначно, четврта метода је тзв. *Ретроспективни интервју*, у коме се преводац испитује како се осећао за време превода или у току посматрања неког од претходних метода.

7. Анализа примера

7.1 Циљ анализе два објављена српска превода Орвеловог дела *1984*. јесте да се покаже постојање претходно помињане субјективности у интерпретацији, затим да се укаже на то шта се дешава када преводац не узме у обзир све ванјезичке факторе неопходне за ваљану интерпретацију, те колико неадекватан превод може читаоца датог превода лишити естетског доживљаја који има читалац оригиналног текста.

7.2 Пре него што почне да преводи, преводац мора имати у виду карактеристике самог романа, друштвеног контекста у ком је написан и личности самог писца. Наиме, *1984*. је дистопијски роман о тоталитарном друштву, где су становници под сталном присмотром будног ока Великог брата, који контролише њихове умове и непрестано им прети ратним сукобима. Појединац не постоји, све је подређено колективном, сваки покушај индивидуалног мишљења се сурово кажњава, тако да је сваки становник Океаније вођен само једним осећањем - страхом. Љубав, истина, правда су заборављене речи, које се замењују новим речима из речника који прописује власт, а историја се брише тако да одговара олигархијском режиму. Роман је објављен 1949. године, само четири године након завршетка Другог светског рата, када су се још увек осећале последице Хитлеровог нацистичког, тоталитаристичког и бруталног режима, и њиме изазваних сукоба. Првобитна намера писца била је да дело наслови *1948.*, али се предомислио и дело намерно сместио у будућност. Сам Орвел провео је пет година служећи у Индијској империјалној полицији у Бурми, што је додатно поспешило његову урођену мржњу према ауторитетима и нагнало га да напише роман против тоталитаризма, желећи да разоткрије лаж, која се крије испод сваке власти.

7.3 Предмет наше анализе су преводи Владе Стојиљковића (из 2000. године) и Светлане Стаменић (из 2004. године). Како смо, из претходних разматрања, видели да је у превођењу важна и личност преводиоца и друштвене околности у којима преводи, укратко ћемо се и на то осврнути. Наиме, оба превода урађена су у релативно кратком временском раздобљу, и у то време је и у Србији било снажних политичких сукоба и превирања, демонстрација, незадовољства народа, револуције и промене власти. У таквим друштвеним околностима Влада Стојиљковић преводи роман о тоталитарном режиму, а Светлана Стаменић ће сачекати четири године да се страсти слегну, и онда понудити свој превод. Да ли ће и колико сви поменути фактори утицати на квалитет превода покушаћемо да утврдимо анализом избора лексике пре свега, јер су речи главни носиоци конотација и нијанси значења. С обзиром да Орвел у свом роману смишља потпуно нови вокабулар којим власт мења постојеће, више непожељне речи, и имајући у виду да роман обилује игром речи, биће такође интересантно видети које околишности на српском језику за превод непостојећих речи у енглеском, нуде два српска преводиоца и на који начин преносе ирониичну игру речи.

7.4 При читању превода прво што упада у око је готово невероватна сличност превода из 2004. са преводом из 2000. године, као да преводац каснијег превода исувише консултује претходни превод, а не интерпретира лингвистички и екстралингвистички садржај самог текста. Дата сличност можда не би била толико упадљива да је у питању само повремено идентични избор вокабулара, већ су целе реченице, па чак и читави пасуси идентично преведени без иједне речи разликовања. Из тога произилази да други преводац није чак ни размотрио евентуалну неадекватност ранијег превода и можда понудио боље решење, већ је једноставно усвојио већ објављено решење свог колеге. У случајевима када је било проблематично пронаћи еквивалент, преводац из 2004. године једноставно преузима готово решење из ранијег превода, а тамо где постоји разлика у преводу, каснији преводац у ствари само бира парцијалне синониме са мање или више успеха, а ништа суштински не мења у морфосинтаксичком, нити било ком другом погледу. Следи неколико таквих примера, мада, иако их има доста, на њима се нећемо претерано задржавати, јер се помоћу њих свакако не може указати на субјективност интерпретације нити оригиналност у преводу.

- (1) а) Instantly his face turned scarlet and the water ran out of his eyes. (1989: 7)
- (1) б) Тог тренутка лице му доби скерлетну боју а из очију пођоше сузе. (2000: 11)
- (1) в) Тог тренутка лице му поприми скерлетну боју а из очију пођоше сузе. (2004: 9)

Најпре, рећи да је нечије лице *добило* или *попримило скерлетну боју* није у духу српског језика, јер аутор ту заправо жели да каже да је од алкохола који је претходно попио, јунак заправо јако поцрвенео, па би

адекватнији израз у српском био *поцрвенео је јако* или, да би се додатно нагласила јаркост црвене боје, могло би се идиоматски рећи *поцрвенео је као булка*, јер контекст није превише формалан. Ипак, други преводилац уопште не сумња у избор свог колеге и усваја га не променивши чак ни детерминатив ни глаголско време.

(2) а) How could you communicate with the future? (1989: 9)

(2) б) Како се може саобраћати с будућношћу? (2000: 13)

(2) в) Како се може саобраћати с будућношћу? (2004: 11)

Можда из жеље да се пронађе еквивалент српског порекла, ниједан преводилац не разматра могућност да остави *комуницирајши* као могућност за превод, јер треба узети у обзир чињеницу да Орвел своје дело намерно смешта у будућност, па би *комуницирајши* као интернационализам можда више одговарала датом контексту.

(3) а) His small but childish handwriting straggled up and down the page... (1989: 10)

(3) б) Ситан али дечје незграпан рукопис му је главињао по страници... (2000: 14)

(3) в) Ситан али дечје незграпан рукопис му је главињао по страници... (2004: 12)

Чини се готово невероватним да и један и други преводилац уметну идентичну реч *незграпан*, које чак ни нема у оригиналном тексту, и да се обоје сете помало неуобичајеног глагола *главињаши*, који је иначе адекватан превод за енглески глагол *straggle*, мада би се сасвим уклопио и, рецимо, глагол *врлудаши*.

(4) а) It was the girl. (1989: 124)

(4) б) Била је девојка. (2000: 28)

(4) в) Била је девојка. (2004: 122)

Дата реченица представља јунаково размишљање у тренутку када среће девојку Џулију и препознаје је. Одређени члан из енглеске реченице нам казује да Винстон зна о којој се девојци ради, међутим, оба српска превода нам то не показују. Уметањем показне заменице би се читаоцу пренео утисак препознавања, па би реченица „Била је то она девојка“ била адекватнији превод, овако нам српска реченица каже да је у питању девојка, а не мушкарац или била је девојка, а не старија жена.

Сличност између два превода се, пак, највише уочава у српским еквивалентима за новоизмишљене речи у роману, које до тад нису постојале у енглеском вокабулару, а имају циљ да представе како власт може, уз начин размишљања, наметати чак и језик. У преводу из 2004. године нема апсолутно ниједног српског оказионализма који се разликује од алтернативе коју је понудио преводилац 2000. године.

(5) а) Facecrime (1989: 65) (5) б) Злоизраз (2000: 69), (2004: 66)

(6) а) Newspeak (1989: 5) (6) б) Новогovor (2000: 9), (2004: 7)

(7) а) Minitrue (1989: 5) (7) б) Министин (2000: 9), (2004: 8)

(8) а) Minipax (1989: 6) (8) б) Минимир (2000: 10), (2004: 8)

- (9) a) Minilav (1989: 6) (9) б) Миниљуб (2000:10), (2004: 8)
 (10) a) Ingsoc (1989: 4) (10) б) Енглсоц (2000: 8), (2004: 6)
 (11) a) Bellyfeel (1989: 318) (11) б) Трбухосећати (2000: 324),
 (2004: 305)
 (12) a) Joycamp (1989: 319) (12) б) Логодмор (2000: 326), (2004: 307)
 (13) a) Prolefeed (1989: 320) (13) б) Пролокљук (2000: 326),
 (2004: 309)
 (14) a) Crimestop (1989: 220) (14) б) Злоустављање (2000: 225),
 (2004: 215)

Преводиоци ревносно поштују Орвелов начин творбе нових речи, спајањем почетних слогова већ постојећих српских речи, које одговарају датим енглеским речима, добијајући тако еквиваленте енглеских новоизмишљених израза. На тај начин испраћена је ауторова игра речи на изворном језику и иронија пренета на српски језик.

7.5 Међутим, како предмет наше анализе није увидети сличност, већ разлике у тумачењу, у наставку ћемо пажњу усмерити на различите понуђене алтернативе, и из разлога које смо већ нагласили, пре свега ћемо у обзир узети избор лексике, али ћемо такође размотрити поједине граматичке конструкције.

- (15) a) Inside the flat a fruity voice... (1989: 3)
 (15) б) У стану је чуо милозвучан глас... (2000: 7)
 (15) в) У стану је чуо пријатан глас... (2004: 5)

Тачно је да придев *fruity* у енглеском означава нешто *преићерано сенџиментално и мило*, али када се мисли на глас, тада означава *дубок, раскошан глас*. Ако се има у виду да јунак живи у свету хладноће и отуђености, у ком нема љубави ни пријатељства, не може се рећи да глас који допире са телекрана у њему изазива искрену пријатност и милозвучје, већ је писац пре ироничан, те би можда боља алтернатива био *звонки, раскошни*, ако наглашавамо квалитет самог гласа, или можда чак и иронично *сладуњави глас*, уколико желимо да акценат ставимо на утисак који тај глас оставља.

- (16) a) ...a small, frail figure, the meagerness of his body ... (1989: 4)
 (16) б) ...омалена, слабачка фигура, чију је мршавост... (2000: 8)
 (16) в) ...онижа, слабашна фигура, чију је мршавост... (2004: 6)

Оба преводиоца префиксацијом додатно конотирају придеве *malen* и *нижи* како би превели енглески придев *small*, док се први преводилац одлучује за колоквијалнији и стилски маркиран израз *слабачка*, чиме додатно семантички нијансира енглески придев *frail* који означава физички *нејаку, крхку* особу. Иако се сам аутор није одлучио да изабере неке друге изразе са додатним конотативним семама, преводиоци су се на то одлучили преводећи *small* и *frail*, док су *meagerness* оставили су свом денотативном значењу *мршавост*. Било би интересантно од њих самих сазнати који су фактори пресудили при таквом избору.

- (17) a) The tears welled up in his eyes. (1989: 307)

(17) б) У очи му навреше сузе. (2000: 311)

(17) в) Очи му се испунише сузама. (2004: 295)

У случају (17) б) преводилац се одлучује за стилски маркиранију, књижевну алтернативу и глагол *наврешти*, што је сасвим прикладно како би се повећала драматичност и снага осећања у јунаку, притом се оба преводиоца одлучују за аорист, вероватно због драматичности.

(18) а) He did not know what had made him pour out this stream of rubbish. (1989:11)

(18) б) Није знао шта га је то нагнало да истресе овај низ бесмислица. (2000: 14)

(18) в) Није знао шта га је то натерало да истресе овај низ бесмислица. (2004: 13)

У примеру (18) б) још једном се понавља слична ситуација да први преводилац бира израз који је карактеристичан за књижевноуметнички стил, али овога пута оба преводиоца се одлучују за употребу српског перфекта.

(19) а) ...the most bigoted adherents to the Party ... (1989: 13)

(19) б) ...најбигодније присталице Партије... (2000: 15)

(19) в) ...најстрожије присталице Партије... (2004: 13)

У претходном случају (19) први преводилац адекватније преводи енглески придев у суперлативу, иако се одлучује за помало заборављену француску позајмљеницу *најбигоднији*, али који се својим значењем *прештерано њобожан, лицемеран*, сасвим уклапа у оно што писац жели да пренесе читаоцу. Други преводилац, пак, бира, случајно или намерно, неправилни облик суперлатива глагола *строг*, чиме изазива сасвим другачији естетски доживљај у читаоцу.

Примери који следе (20), (21) и (22) такође илуструју претходно помињане разлике у избору вокабулара, где ће се опет приметити да први преводилац бира стилски маркиране, књижевније, благо застареле опције или ће додатно конотативно обојити реч у српском како би пренео пишчеву намеру. У примеру (22) а) и (22) б) преводиоци се одлучују и за различите врсте речи, односно за глагол и именицу.

(20) а) He had slumped to his knees, almost paralysed... (1989: 251)

(20) б) Он се скљока на колена... (2000: 254)

(20) в) Он паде на колена, готово паралисан... (2004: 241)

(21) а) His mocking eyes roved over Winston's face. (1989: 52)

(21) б) Његове подсмешљиве очи прошпарташе Винстоновим лицем. (2000: 56)

(21) в) Његове подругљиве очи прошараше по Винстоновом лицу. (2004: 53)

(22) а) ...cadging a saccharine tablet... (1989: 77)

(22) б) ...искамчити таблету сахарина... (2000: 81)

(22) в) ... мољакање за таблету сахарина... (2004: 77)

У примеру (23) б) превод енглеског придева *colorless* не одговара сасвим духу српског језика, те је боље рећи *безлична*, уместо *безбојна*. Такође, није природно рећи ни *жена згњеченог изгледа*, већ је боље рећи нпр. *сва скршена* или *изгледала је као прегажена*. Преводилац се при превођењу *crushed-looking* одлучује за одређени придевски вид у српском, док се касније у преводу *lined* одлучује за неодређени придевски вид, вероватно да би адекватно на српски језик пренео неодређени члан *a* и чињеницу да јунак не познаје особу, мада дати члан у енглеском тексту стоји испред оба израза. Други преводилац остаје при одређеном виду у оба случаја. Такође, при преводу придева *wispy*, први преводилац ће се одлучити да преводом *рашчупане* опише тачан изглед косе, док се други преводилац одлучује да остави општији израз *неуредне*, мада *wispy* поред неуредности истиче и малу количину и танану структуру.

(23) а) A colorless, crushed-looking woman, with wispy hair and a lined face was standing outside. (1989: 22)

(23) б) Пред вратима је стајала безбојна жена згњеченог изгледа, рашчупане косе и наборана лица. (2000: 26)

(23) в) Пред вратима је стајала безбојна жена згњеченог изгледа, неуредне косе и избораног лица. (2004: 23)

(24) а) A tremor had gone through his bowels. (1989: 9)

(24) б) Утробом му беше прошао дрхтај. (2000: 12)

(24) в) Утробом му прође дрхтај. (2004: 10)

Претходни пример (24) захтевао је целокупну преформулацију реченице како би се прилагодио природи српског језика. Оба преводиоца су то и учинила одлучивши се притом за два различита глаголска облика, плусквамперфекат, стилски маркиран као ређа и архаичнија верзија, и аорист, такође стилски маркиран, али у нешто чешћој употреби. Међутим, колокација *дрхтај прође* није својствена српском језику, адекватније би можда било рећи *Преврнуо/окренуо му се желудац*, тј. *Ускомешало му се у стомаку*.

Подједнако непримерену преформулацију налазимо и у примеру (25).

(25) а) He could never see the face of Goldstein without a painful mixture of emotions. (1989: 14)

(25) б) Кад год би видео Голдштајново лице сколила би га мешавина болних осећања. (2000: 17)

(25) в) Кад год би видео Голдштајново лице опхрвала би га мешавина болних осећања. (2004: 15-16)

С обзиром да је 1984. дистопијски роман који говори о људској отуђености и губљењу свега што је лично и особено, деперсонализација представља изузетно битну стилску карактеристику дела, стога је занимљиво погледати како су и да ли су преводиоци успели да пронађу адекватан начин да поменуто пренесу на српски језик.

- (26) а) It's a beautiful thing, the destruction of words. Of course the great wastage is in the verbs and adjectives, but there are hundreds of nouns that can be got rid of as well. (1989: 54)
- (26) б) Дивна ствар, то уништавање речи. Разуме се, највише се избацују глаголи и придеви, али има на стотине именица којих се исто тако можемо ослободити. (2000: 58)
- (26) в) Дивна ствар, то уништавање речи. Разуме се, највише избацујемо глаголе и придеве, али постоје стотине именица којих исто тако можемо да се ослободимо. (2004: 55)

У енглеској реченици нема ни трага од лица нити вршиоца радње, а преводилац у (26) б) адекватно користи српску безличну конструкцију са се, како би дочарао утисак који енглеска реченица оставља. Други преводилац, пак, у (26) в) користи прво лице множине и тиме назначавачу вршиоца радње, што није била иницијална намера писца.

- (27) а) How could you tell how much of it was lies? (1989: 76)
- (27) б) Како сазнати колико је од свега тога лаж? (2000: 81)
- (27) в) Како да сазна колико је од свега тога лаж? (2004: 77)

Дата реченица (27) а) представља део унутрашњег монолога јунака, али је такође деперсонализована, јер је познато да се *you* у реторским питањима користи у општем значењу и не мисли се ни на кога појединачно. Стога је превод (27) б) примеренији, јер инфинитивом изражава безличност, док други коришћењем *да* + *црезенић* конструкције умањује безличност, јер је презент ипак лични глаголски облик.

Наредни примери занимљиви су, јер представљају неформални говор, употребљен у роману са циљем да дочара у Океанији сада застарелу, заборављену, чак и кажњиву присност и људскост у обраћању, супротстављену уобичајеним хладним изразима који су лишени емоција. Интересантан је и начин на који су преводиоци на српски језик пренели поменути неформалност и спонтаност у изражавању.

- (28) а) “Did I ever tell you, old boy”... (1989: 65)
- (28) б) “Баћо, јесам ли причао ја теби”... (2000: 69)
- (28) в) “Бато, јесам ли ти ја причао”... (2004: 66)
- (29) а) “‘Ark at ‘im! Calls ‘isself a barmen and don’t know what a pint is!” (1989: 91)
- (29) б) “Види га! Кобајаги келнер а не зна шта је пинта.” (2000: 96)
- (29) в) “Види га! Кобајаги келнер, а не зна шта је пинта.” (2004: 91)
- (30) а) “Now there’s a word I ain’t ‘eard since ever so long.” (1989: 94)
- (30) б) “Е вала, нисам чуо ту реч већ боктепита откад.” (2000: 99)
- (30) в) “Е вала, нисам чуо ту реч већ бог те пита откад.” (2004: 94)

7.6 Из претходних примера може се закључити да преводилац из 2000. у односу на преводиоца из 2004. године преферира стилски маркираније, тј. благо застареле, књижевне и конотиране изразе. Другачији избор лексике и граматичких конструкција код преводилаца може посведочити о особеностима и разликама у стилу, начину изражавања, књижевном

укусу, средини у којој живе, можда чак годишту и погледу на свет. Ипак, важно је напоменути да је каснији преводилац, у случајевима када је било тешко наћи адекватан еквивалент на српском, једноставно преузимао решења свог колеге, не размотривши њихову адекватност. У случајевима када превод није био толико проблематичан, дати преводилац уноси промену у односу на ранијег, али се та промена огледа само у парцијалној синонимији, док значајније промене нема, ни у морфосинтаксичком, ни у било ком другом погледу. Може се, стога, рећи да се поменути преводилац оглушио о етички кодекс, преузевши готова решења свог колеге.

Анализирани примери потврђују претпоставку да је интерпретација и избор адекватних преводних еквивалената, ма колико тежили објективности и сагледавању свих фактора, суштински субјективан процес, и да не зависи само од познавања изворног језика и језика превода, већ и од бројних културних, историјских, али и психолошких фактора, у које, поред осталих, спада и личност самог преводиоца. Такође је на основу неколико примера указано на неопходност ваљане интерпретације, јер се у супротном ствара неадекватан превод којим се читалац лишавала естетског доживљаја и утиска који је писац оригинала у њему испрва желео да изазове.

8. Закључак

Помоћу превода људи стичу знање и свест о другим културама, језицима, нацијама, књижевности, постају свесни других и потребе повезивања са другима. Превод је спона између две културе, две историје, два можда другачија погледа на свет и захваљујући њему суштинска обележја једног народа остају сачувана од заборава.

Пошто је човек неопходан да се изнедри адекватан превод, самим тим и психолошки фактори имају значајан утицај на превод, јер је човек мисаоно биће, а мисли и језик су међусобно повезани. Не само припадници различитих култура, већ и две особе користе различите изразе да саопште исто, те је правилна интерпретација неопходна за добро разумевање. Посао преводиоца је, стога, од суштинског значаја, а процес тумачења исказа или текста задире дубоко у психологију, те је неопходно толико продрети у језик да откријемо и ону другу, ванјезичку страну, како би превод достигао потребну и довољну адекватност и побудио истоветни естетски доживљај у свим примаоцима поруке на било ком крају света.

Литература

Бартолини 2004: Bartoloni, Paolo, "Benjamin, Agamben, and the Paradox of Translation", *Comparative Literature and Culture* 6.2.

Чернов 1994: Chernov G. V., "Message redundancy and message anticipation in simultaneous interpretation", in *Bridging the Gap: Empirical Research in Simultaneous*

- Interpretation*. Ed. by S. Lambert & B. Moser-Mercer, Amsterdam, Benjamins, 139-153.
- Гадамер 2008: Gadamer, Hans-Georg, *Philosophical Hermeneutics*, translated and edited by Linge, David E., University of California Press, California.
- Горли 1994: Gorlée, Dinda L., *Semiotics and the Problem of Translation*, Rodopi B.V., Amsterdam, The Netherlands.
- Хацидаки 2007: Hatzidaki, Anna, "The Process of Comprehension from a Psycholinguistic Approach – Implications for Translation", *Meta: journal des traducteurs / Meta: Translators' Journal*, vol. 52, n° 1, 13-21.
- Хејвовски 2004: Hejwowski, Krzysztof, "The cognitive-communicative theory of translation", Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, PWN, 200.
- Хенри 2001: Henry, Seán, *Book Report: Steiner, G. (1998). After Babel: Aspects of Language and Translation, (3rd ed.)*. Oxford, New York: Oxford University Press, LI 803.
- Хумболт 1988: Humboldt, Vilhelm fon, *Uvod u delo o Kavi jeziku*, prevela Kostrešević, Olga, Književna zajednica Novog Sada Dnevnik, Novi Sad.
- Јакобсон 1959: Jakobson, Roman, "On Linguistic Aspects of Translation", in R. A. Brower (ed.) *On Translation*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 232-239.
- Кухивцак, Лито 2007: Kuhluczak, Piotr and Littau, Karin, *A Companion in Translation Studies*, Cromwell Press Ltd., Great Britain.
- Лофер 2002: Lauffer, Sabine, "The Translation Process: an analysis of observational methodology", *Cadernos de Tradução*, Vol. 2, No 10 Florianópolis, Brasil.
- Лоршер 1996: Lörscher, Wolfgang, "A Psycholinguistic Analysis of Translation Processes", *Meta: Journal des Traducteurs / Meta: Translators' Journal*, vol. 41, n° 1, 26-32.
- Орвел 1989: Orwell, George, 1984, the Penguin Books, England.
- Орвел 2000: Орвел, Џорџ, 1984., прево Стојиљковић, Влада, Енергија књиге, Београд.
- Орвел 2004: Orvel, Džordž, 1984., prevela Stamenić, Svetlana, Libretto, Beograd.
- Рикман 1979: Rickman, Hans Peter, *Wilhelm Dilthey, pioneer of the human studies*, Paul Elek Limited, Great Britain.
- Стари завет 1955: *Стари завети*, Књига пророка Данила 1, 4, прево Ђура Даничић, Британско и инострано библијско друштво, Београд.
- СЕФ 2010: Stanford Encyclopedia of Philosophy, Willard Van Orman Quine, <http://plato.stanford.edu/search/searcher.py?query=Quine>, 20. 12. 2010.
- Валеро-Гарсес 2005: Valero-Garcés, Carmen, "Emotional and Psychological Effects on Interpreters in Public Services", *Translation Journal*, Volume 9, No. 3.
- Шлајермахер 2003: Šlajermaher, Fridrih, O različitim metodima prevodenja, prevela Bajazetov-Vučen, Aleksandra, Rad: Alternativna akademska mreža, Beograd.
- Веи 2002: Wei, Lin, "Positive Transfer: A Neuropsychological Understanding of Interpreting and the Implications for Interpreter Training", *Translation Journal*, Volume 6, No. 3.
- Засјекин 2010: Zasyekin, Serhiy, "Translation as a Psycholinguistic Phenomenon", *J Psycholinguist Res*, 39: 225–234.

Danica Jerotijević

TRANSLATION AS A PSYCHOLINGUISTIC PROCESS- EXAMPLE: TRANSLATION OF ORWELL'S NOVEL 1984

Summary

The present paper aims to represent translation not merely as a linguistic, but as psycholinguistic process, as well. The initial hypothesis is that the interpretation of a text or utterance remains essentially subjective, regardless of the translator's relentless endeavour to preserve objectivity and take various factors into consideration. The theoretical part of the paper presents the most relevant philosophical and psycholinguistic viewpoints on translation process. Subsequently, the original and two translated texts of Orwell's novel 1984 are provided as an illustration of the paper's key considerations.

Key word: process of translating, interpretation, psycholinguistic, translatable equivalents, adequate translation

Примљен јуна 2011.

Прихваћен за штампу новембра 2011.